

Prof. Dr. Onur Bilge KULA

Moses Mendelssohn: “Aydınlanmak Ne Demektir?”

Kültür, Uygarlık ve Aydınlanma, Toplumsal Yaşamın Biçimlenimleridir

Yahudi kökenli Alman filozof Moses Mendelssohn 1784’de Berlin’de çıkan bir dergide yayımladığı yazısında aydınlanmayı, kültür ve uygarlık ile ilişkilendirir. Mendelssohn’un açıklamasıyla, uygarlık, kültür ve aydınlanma, *“toplumsal yaşamın biçimlenimleridir.”* Bunlar, insanın toplumsal durumunu iyileştirmeye yönelik çalışmasının ve çabasının türevleridir. Bu açıklama uyarınca, uygarlık ve kültür, aydınlanmayı, aydınlanma da uygarlık ve kültürü geliştirir. Bu üç kavram arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi vardır.

Bir halkın toplumsal durumu, Mendelssohn’a göre, sanat, çalışma ve *“insanın belirlenimiyle uyumlulaştırdığı ölçüde, o halk uygarlaşır.”* Uygarlık, kültür ve aydınlanmaya bölünebilir. Kültür; becerilerin, eğilimlerin ve alışkanlıkların toplamıdır. Sanat ve zanaatta ilerleme, toplumsallığı geliştirir. Kültür, uygarlaşmayı, uygarlaşma kültürü ilerletir. Bu ikisi arasındaki karşılıklı etkileşim, insanın belirlenimine uygun gelişme ortamı yaratır. Her türlü özdeksel ve düşünsel üretimin toplamı olan kültür, insanın çalışmasıyla, üretkenleşmesiyle gelişir. Aydınlanmaysa, daha çok insanın kuramsal yeterliliğiyle ilgili bir kavramdır. Aydınlanmanın olabilmesi için, hem akılsal bilgi, öznel beceri, hem de insan yaşamına ilişkin akılcı düşünme ve bunların insanın belirlenimi üzerine etkilerini düşünme gerekir.

İnsanın Belirlenimi Nedir?

Bütün uğraşların ve amacın belirleyici ölçütü, insanın belirlenimidir. Bu irdelemede sıkça geçen insanın belirlenimi anlatımını açıklamak yararlı olabilir: Mendelssohn’un sıkça kullandığı *“insanın belirlenimi”* anlatımı, insanın var oluş tarzı, ilerleme ve özgerçekleştirimidir;

devinim, ilerleme ve çağdaşlaşmadır; öz düşünsel üretimini başkalarının üretimiyle bütünleştirmesi ve bireşimlemesidir. İnsanın belirleniminin diğer olumlu öğeleri, akılcılaşıma ve özgürleşmedir; çünkü ancak akılcı ve özgür insan, herkes için iyi ve yararlı olanı seçmeye uğraşarak ahlaklılaşabilir. Özgürleşme, hem doğadan hem de toplumsal - siyasal ve kültürel bağımlılıklardan kurtularak özerkleşme ve bağımsızlaşma uğraşısıyla olanaklıdır. Özünün bilincine varma anlamında özgürleşme, başkalarının özgürlüğüne saygı duyma, başkaları için de özgürlük istemeyi kapsar. Özünün bilincine varma, diyesi, öz-bilim, hakiki bilginin başlıca kaynağıdır.

Yeniden Mendelssohn'a dönelim. Bir dil, *“bilimler sayesinde aydınlanır; toplumsal ilişki, şiir ve edebiyatla”* kültürlenir. Aydınlanmayla “kuramsal konularda” ilerler ve kültürle “edimsel konularda” yetkinleşir. Bu ikisinin katkısıyla, uygarlaşır.

Kültür özünde “dışsal parlaklık” demektir. Bir ulusun erinci, *“dışsal parlaklığı, kültür ve aydınlanmanın etkisi”* ile gerçekleşir. Dışsal parlaklık, *“içsel incelik ve saflık”* oluşturur.

Aydınlanma ve kültür arasındaki ilişki, “kuram ile edim”, “bilgi ve ahlak”, “eleştiri ve yetkinlik” arasındaki ilişkiye benzer. Bu iki kavram, “nesnel” bakımdan “tam bir bütünlük” içinde olmasına karşın, “öznel” bakımdan ayrılabilir.

Örneğin, *“Nürnbergliler daha fazla kültüre, Berlinliler daha fazla aydınlanmaya sahiptir”* denilebilir. Aynı şekilde *“Fransızlar daha fazla kültüre, İngilizler daha fazla aydınlanmaya sahiptir”* de denilebilir. Yunanlarsa, *“her ikisine de, hem kültüre, hem de aydınlanmaya sahiptirler.”* Onlar *“uygar bir ulustu; dilleriyse, uygar bir dildi.”* Bir dil, ulusunun *“uygarlığının, kültürünün ve aydınlanmasının en açık göstergesidir.”*

Bir Ulus Nasıl Uygarlaşabilir, Aydınlanabilir?

İnsanın belirlenimi, insanın insan olarak belirlenimini ve insanın yurttaş olarak belirlenimini olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kültür söz konusu olunca, “*bütün edimsel yetkinlikler, toplumsal yaşam bakımından bir değer taşıdığı için*”, bu iki belirlenim birleşir. Bir başka anlatımla, edimsel yetkinlikler, yalnızca insanın belirlenimine, diyesi, toplumun üyesine dönüşmeye uygunlaşmak zorundadır. İnsan, “*insan olarak bir kültürü ve aydınlanmayı*” gereksinir.

Burjuva yaşamda “*konum ve meslek, her üyenin yükümlülüklerini ve haklarını*” belirler; bunların gerektirdiği ölçüde “*diğer beceri ve yetileri, diğer eğilimleri, güduları, toplumsal töreleri ve alışkanlıkları*”, bir başka anlatımla, diğer bir kültürü gerektirir. Bir ulus, bütün bunları uyumlulaştırdığı ölçüde kültürlü olabilir. Öte yandan, bunlar, “*konumu ve mesleğine uygun olarak*” her bireyin “*diğer kuramsal görüşleri ve yetileri*” edinmesini, “*aydınlanmanın bir başka derecesini*” gerektirir.

İnsan olarak insanı ilgilendiren aydınlanma, toplumsal konular arasında “ayrım/fark” gözetmez. Fakat yurttaş olarak insan söz konusu olduğunda, insanın aydınlanması “*konum ve mesleğe göre değişir.*” İnsanın belirlenimi bu noktada “*çabasına ölçü ve erek*” koyar; çünkü aydınlanma akıl, kavrayış ve bilme yetisinin gelişmesidir.

Bu açıklama uyarınca, bir ulusun aydınlanması, bilginin miktarı, insanın ve yurttaşın belirlenimi açısından önemi, bunun bütün toplum kesimlerinde yaygınlığı, mesleğinin koyduğu ölçü olarak ayrımlaştırılabilir.

Ayrıca, insanın aydınlanması, yurttaşın aydınlanmasıyla çatışabilir. Örneğin, insan olduğu için “*insana yararlı olan bazı hakikatler, aynı insana yurttaş olarak zarar verebilir.*” Bu çatışma, insanın “*özel ve rastlantısal belirlenimi*” arasındaki çekişmeden doğabilir. İnsan, özel belirlenimi olmaksızın, “*hayvan düzeyine iner.*” Özel olmayan

rastlantısal belirlenimler olmaksızın, insan “*çekici bir varlık*” olma özelliğini yitirir. Yurttaş olarak insanın özsel belirlenimi olmaksızın, “*devlet anayasası*” ortadan kalkar.

Dolayısıyla, insanın özsel belirlenimiyle “*yurttaşın özsel belirlenimini uyumlulaştıramayan*” bir devlet içinde “*insanlık için vazgeçilmez olan aydınlanma yaygınlaşamaz.*” Aydınlanma olmaksızın, anayasa var olamaz. Bu noktada felsefe devreye girmelidir. Gerekliklik, “*yasaları dayatabilir; hatta boyun eğdirmek için, insanlara takılması ve onları sürekli baskılamak için, gereken boyunduruğu*” üretebilir.

Her Türlü Olumsuzluk, Kutsallık Savına Sığınır

İnsanın özsel belirlenimleri, aynı zamanda onun dışsal belirlenimleriyle de bağlantılıdır. Bu nedenle, insanı süsleyen hakikat, insanın içselleştirdiği dinsel ve töresel öğeleri aşmadan yaygınlaşamaz. Böyle olmasına karşın, “*erdemleri önemseyen*” aydınlanmacı, söz konusu önyargılara karşı özenli davranmalıdır. Öte yandan, “*boş inanç ve barbarlığa*” uygun ortam hazırlayan bu ölçütün, “*iki-yüzlülüğün kalkanı*” durumuna getirildiği de bilinmelidir.

Her türlü olumsuzluk, “kutsallık” savına sığınır. Bu, “*en aydınlanmış çağda*” bile göz önünde tutulmalı, “*kullanım, kötüye kullanımdan*” ayırılmalıdır. Bir söz vardır: “*Bir şey yetkinlik durumunda ne denli hoşsa, çürüme durumunda o denli iğrençtir.*” Bu nedenle, çürümüş bir çiçek, çürümüş bir ağaçtan daha kötüdür. Kültür ve aydınlanma da böyledir. Kültür ve aydınlanma, yetkinlik durumunda ne denli çekiciyse, çürümüşlük durumunda o denli iticidir.

Aydınlanmanın kötüye kullanımı, “*ahlak duygusunu zayıflatır; sertliğe, bencillığe ve anarşiye*” yol açar. Kültürün kötüye kullanımıysa, “*yeme içme düşkünlüğüne, yumuşamaya, boş inanca ve tutsaklığa*” ortam hazırlar. Bu ikisinin birlikte yol alması, soysuzlaşmaya karşı en “*koruyucu araçtır.*” Bir ulusun uygarlaşması,

kültür ve aydınlanmanın birliğidir ve soysuzlaşmaya daha az elverişlidir. Uygur bir ulus, “*kendi ulusal mutluluğunun ölçüsüzlüğünden başka bir tehlike*” tanımaz. Ulusal mutluluk, “*bir hastalığa geçiş*” olarak adlandırılabilir. Uygurlaşma ile ulusal mutluluğun “*doruğuna ulaşan*” bir ulus, tam da bu nedenle “*daha fazla yükselmeyeceği için, düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.*”

Mendelssohn’un çözümlemesinden de görüleceği üzere, uygarlaşmak için, hem dünyanın kültürel üretimini eleştirel bir tavırla edinmek, hem de ilkeli biçimde aydınlanma çabasını sürdürmek gerekir. Böyle anlayış, AKP’ye çok uzak olduğu için, Türkiye uygarlaşmasını sürdürmekte zorlanmaktadır; ancak bütün zorluklara karşın, uygarlaşacaktır.

